

The main stream of contemporary Western historiography based on its relationship with religious and secular historiography

Ataollah Bigdeli *

Received on: 23/07/2022

Accepted on: 22/12/2022

Abstract

Purpose: Civilizations are formed based on intellectual foundations and common understandings. The common meaning of fundamental areas such as God, man, nature and history. One of the most important foundations of the meaning of history is the narration of the history of human civilization. In their sacred and historical books, Abrahamic religions narrated history based on the descent of Adam and Eve and the sending of prophets. During the Middle Ages, the Western world was also under the same tradition of historiography, But gradually another narrative of history emerged that had a secular approach. In this narrative, the beginning of civilization (inspired by Darwinism) starts from the animal-savage state, and history is narrated based on the evolution of tools in a linear sequence. These two approaches were in conflict in the West for some time.

The main question of the current research is that after these developments, "What is the main current of historiography in the contemporary West?"

Methodology: This article is a report of a detailed research, in this research, some important indicators were presented by experts to understand the main stream of historiography books. The content of the topics introduced by the index was thematically analyzed and finally the obtained analysis was reported.

Findings: The main stream of contemporary western historiography is secular historiography and integrated with Darwinism, and there is no place for a religious

---

* Assistant Professor of Faculty of Social Studies, Department of Law of Imam Hossein University, Tehran, Iran. (Corresponding Author).
ataollah.bigdeli@gmail.com

narrative of history based on the history of the prophets. The analysis of historiography books led to the finding that in the contemporary Western historiography, the secular approach has complete dominance and religious approaches, especially at the beginning of creation, are strongly rejected, so that today we can talk about the death of religious historiography in the Western world. This finding is important for the community of civilization studies because it has documented the atmosphere that dominates Western thought and the confrontation between the two religious and secular worlds in the arena of history.

Conclusion: Moving towards a new Islamic civilization requires fundamental knowledge bases, no civilization throughout history has lacked theoretical foundations in fields such as existence and theology, anthropology, natural science, epistemology, etc. One of the most important intellectual foundations that has played an important role in the realization of civilizations is "historiography", understanding and narrating the history of mankind and believing or not believing in the theory of progress plays an important role in building the meanings and epistemic foundations of any civilization. On the other hand, the realization of the new Islamic civilization depends on the common understanding of fundamental concepts among Muslims, an understanding that must be clearly distinguished from other understandings, especially from the Western understanding. It is suggested that scientific centers, by defining similar researches in the field of historiography method and philosophy of history, provide a clearer and more documented picture of the historiography situation in the contemporary world to historians and those interested in the field of historiography and civilization studies.

Keyword: Western historiography, religious historiography, secular historiography, Darwinism.

جریان اصلی کتب تاریخ‌نگاری معاصر غرب بر اساس نسبت آن با تاریخ‌نگاری دینی و سکولار

عطاءالله بیگدلی*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۱

چکیده

تمدن‌ها مبتنی بر پایه‌های فکری و فهم‌های مشترک شکل می‌گیرند. ایرانیان برای آنکه بتوانند به سمت تمدن نوین اسلامی خود حرکت کنند باید بتوانند در فهم معنای تاریخ به وحدت برسند. یکی از مهم‌ترین پایه‌های معنای تاریخ، روایت تاریخ تمدن بشر است. ادیان ابراهیمی در کتب مقدس و تاریخی خویش، تاریخ را بر اساس هبوط حضرت آدم و حوا و بعثت پیامبران روایت می‌نمودند؛ جهان غرب نیز در طول قرون وسطی ذیل همین سنت تاریخ‌نگاری قرار داشت اما به تدریج روایت دیگری از تاریخ به وجود آمد که رویکردی سکولار داشت. در این روایت، آغاز تمدن (با الهام از داروینیسیم) از وضعیت توحش - حیوانی آغاز می‌گردد و تاریخ بر اساس تحول ابزار در سیری خطی روایت می‌گردد. این دو رویکرد در غرب، مدتی با هم در حال منازعه بودند. پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که پس از این تحولات، «جریان اصلی تاریخ‌نگاری در غرب معاصر چیست؟» هدف پژوهش، فهم جریان اصلی تاریخ‌نگاری تمدن بشر در غرب معاصر است. مقاله حاضر گزارشی است از پژوهشی تفصیلی، در این تحقیق برای فهم جریان اصلی کتب تاریخ‌نگاری، چند شاخص مهم از سوی کارشناسان ارائه شد. محتوای موضوعاتی که شاخص معرفی نموده بود تحلیل مضمونی شد و سرانجام تحلیل به دست آمده گزارش شد. یافته‌های پژوهش این که، جریان اصلی کتب تاریخ‌نگاری معاصر غربی، تاریخ‌نگاری سکولار و ادغام‌شده با داروینیسیم است و روایت دینی از تاریخ مبتنی بر تاریخ انبیاء در آن جایی ندارد.

کلمات کلیدی: تاریخ‌نگاری غرب، تاریخ‌نگاری دینی، تاریخ‌نگاری سکولار، داروینیسیم.

* استادیار گروه حقوق دانشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران.

(نویسنده مسئول).

0000-0003-1826-0639

ataollah.bigdeli@gmail.com

بیان مسئله

حرکت به‌سوی تمدن نوین اسلامی، نیازمند مبانی بنیادین معرفتی است، هیچ تمدنی در طول تاریخ فاقد بنیادهای نظری در حوزه‌هایی چون هستی و خداشناسی، انسان‌شناسی، طبیعت‌شناسی، معرفت‌شناسی و... نبوده است. این مبانی به‌تدریج خود را در نظام‌های اجتماعی متبلور می‌نمایند و صورت و شکل تمدن را می‌سازند. شاید بتوان ادعا نمود علت اصلی تفاوت ظاهری تمدن‌ها در برساخت‌های عینی چون، شهر و لباس تا برساخت‌های اعتباری‌تری چون نظام قانون و اقتصاد و فرهنگ، تفاوت در بنیادهای نظری آنان است. تمدن‌ها به‌این‌علت با یکدیگر متفاوت هستند که مبانی نظری متفاوتی دارند.

به اذعان بسیاری از تمدن‌پژوهان، یکی از مهم‌ترین مبانی فکری که در تحقق تمدن‌ها نقش مهمی ایفا نموده است تاریخ‌شناسی است، فهم و روایت از تاریخ بشر و باور یا عدم باور به نظریه ترقی، نقش مهمی در ساخت معانی و پایه‌های معرفتی هر تمدنی دارد. سیدنی پولارد، در ابتدای کتاب مشهور نظریه ترقی، تأکید می‌نماید که اگر نظریه ترقی و تفسیر خاص قرن هجدهم از تاریخ و سیر آن نبود، امروزه تمدن غرب وجود نداشت. بسیاری از اندیشمندان مغرب زمین با پولارد هم‌آوا هستند که یکی از پایه‌های شکل‌گیری تمدن جدید، ظهور معنای جدیدی از تاریخ در قرن هجدهم بوده است. در اندیشه دینی نیز، بخش مهمی از معارف قرآن کریم و روایات، به ارائه تفسیری از تاریخ بشر و مباحث فلسفه تاریخ (چون سنن الهی در تاریخ) اختصاص دارد که نشان از اهمیت تاریخ‌شناسی برای زیست فردی و جمعی مسلمانان دارد (امری که امروزه «تمدن» می‌خوانیمش). تمدن‌های بزرگ، روایتی از تاریخ دارند که سایر وجوه معنایی و فکری آن تمدن را پشتیبانی می‌نماید. مسلمانان معاصر، به‌ویژه ایرانیان، نمی‌توانند به‌سوی تمدن نوین اسلامی گام بردارند مگر آنکه فهمی روشن و مشترک و متمایز از فهم غرب، از سیر تاریخ بشر و تاریخ تمدن در ذهن داشته باشند. برداشت‌های متشتت و ناهمگون نظری در حوزه معنای تاریخ و به‌ویژه سیر تاریخ بشر، درنهایت منجر به تشتت در ارزش‌های بنیادین و سرانجام منجر به تشتت و ناهمگونی عملی می‌گردد؛ امری که اصلی‌ترین مانع، برای دست‌یافتن به تمدن به مثابه یک ساختار اجتماعی یکپارچه است. چنانکه باید در حوزه‌های معنایی مهمی چون خدا، طبیعت و انسان، نیز، معانی مشترک و هماهنگی در ذهن و دل داشته باشند؛ در غیر این صورت، طی مسیر تمدن نوین اسلامی

ممتنع خواهد بود. برای دست‌یافتن به این مهم، نخبگان جهان اسلام باید مبتنی بر تراث اسلامی به فهمی روشن از سیر تاریخ بشر دست یابند و در گام دوم باید بتوانند با روایت دقیق فهم جهان مدرن سکولار از تاریخ، «تمایز» این دو نگاه به تاریخ را شرح دهند تا گامی برای عمومی‌شدن فهم اسلامی از تاریخ باشد. متأسفانه به نظر می‌رسد در وضعیت کنونی، غالب اندیشمندان اسلامی و ایرانی اعم از عالمان دینی و دانشمندان علوم تجربی، بین روایت دینی از تاریخ، با محوریت تاریخ انبیاء و روایت سکولار از تاریخ، مبتنی بر داروینیسیم تاریخی، دچار ابهام و سرگردانی و عدم شناخت و از آن مهم‌تر دچار فقدان تصمیم و موضع‌گیری هستند.

برای رفع این نقیصه، علاوه بر رجوع به تراث اسلامی برای تدقیق فهم از تاریخ، باید دانست که جهان مدرن تاریخ را چگونه روایت می‌کند تا شرح تمایز ممکن گردد. مسئله‌ی اصلی مقاله پیش‌روی، شرح مستند روایت معاصر جهان سکولار غرب از سیر تاریخ است. پرسش ما آن است که تجربه تاریخی غرب در رسیدن به معنای از تاریخ چه بوده است و اکنون این تجربه در چه مرحله‌ای قرار دارد؟ پس از تحولات تاریخی، اکنون «جریان اصلی روایت تاریخ در مغرب‌زمین چیست؟» و عموم غربیان در دوره معاصر چگونه تاریخ را روایت می‌نمایند؟ برای پاسخ به این پرسش، جریان اصلی تاریخ‌نگاری در حوزه‌های مختلفی چون کتب، مجلات، سایت‌های رسمی، مواضع رسمی دولت‌ها و... بررسی شد. مقاله حاضر گزارشی مختصر از بخش کتاب‌های تاریخ‌نگاری در غرب است.

فرضیه اولیه پژوهش حاضر (مبتنی بر شناخت شهودی و مطالعاتی پژوهشگران) آن بود که جریان اصلی کتاب‌های تاریخ‌نگاری معاصر غربی، تاریخ‌نگاری سکولار و ادغام‌شده با داروینیسیم است و روایت دینی از تاریخ مبتنی بر تاریخ انبیاء در آن جایی ندارد. هرچند برای آشنایان با مطالعات تاریخ تمدن در مغرب‌زمین این امر بسیار بدیهی و روشن می‌نماید اما انگیزه محقق برای انجام چنین پژوهشی دو امر بود: اول آن‌که بسیاری از اساتید و دانشجویانی که از نزدیک با مطالعات تاریخ تمدن در مغرب‌زمین آشنا نیستند، با توجه به سابقه دینی تمدن غرب، در پس ذهن خود، تاریخ‌نگاری غربی را همچنان تحت تأثیر آموزه‌های مسیحی می‌دانند؛ در بحث با اساتید از طیف‌های مختلف فکری، این امر به‌روشنی مورد چالش قرار می‌گرفت که این ادعا که تاریخ‌نگاری غربی کاملاً سکولار شده است، سخن درستی نیست و غربیان، به‌ویژه آمریکائیان، با توجه فضای

دینی - مسیحی حاکم بر این کشور، همچنان دارای رویکردهای دینی در تاریخ‌نگاری خود هستند. این تحقیق در پی اثبات این ادعا است که در دوره معاصر به‌ویژه در دو دهه گذشته، سیر تاریخ تمدن بشر، کاملاً سکولار روایت می‌گردد، هرچند در دهه‌های پیش از سال ۲۰۰۰ میلادی، تاریخ‌نگاری دینی اندک اثری در جوامع دانشگاهی آمریکا داشته است اما در سه دهه گذشته این اثر تقریباً به صفر رسیده است. به‌ویژه رأی دادگاه عالی آمریکا در سال ۱۹۸۷ در این مسأله مؤثر بوده است.^۱ انگیزه دیگر انجام این پژوهش آن بود که هرچند اساتید تاریخ تمدن غرب، این گزاره را گزاره‌ای روشن تلقی می‌نمایند اما تاکنون تحقیق مستقلی در اثبات علمی این گزاره انجام نگرفته بود؛ لذا این فرضیه نیاز به اثبات و تدقیق داشت که امروزه تاریخ تمدن در مغرب‌زمین کاملاً سکولار و مبتنی بر نگاه داروینستی روایت می‌شود. بر پایه این دو هدف، طرحی در کرسی تاریخ‌شناسی پژوهشکده شهید صدر دانشگاه جامع امام حسین (ع) تصویب شد که مقاله حاضر چکیده و گزارشی از بخشی از آن تحقیق تفصیلی است. جا دارد از جناب استاد محمدحسین رجبی دوانی که ناظر این طرح در کرسی تاریخ‌شناسی پژوهشکده شهید صدر دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام) ذیل کلان پروژه تمدن نوین اسلامی بودند تقدیر و تشکر ویژه به عمل آید.

۱. از آن روی که جامعه آمریکا جامعه‌ای مذهبی بود، در اواخر قرن بیستم مناقشات فراوانی بر سر نظریه تکامل و خلقت انسان در آن کشور رخ داد؛ چند پرونده مطرح شد گروهی از والدین مخالف تدریس نظریه تطور انواع در تاریخ‌نگاری جهان بودند و برخی مخالف تدریس رویکرد دینی خلقت، در پرونده مشهور مک‌لین علیه هیأت آموزشی آرکانزاس (McLean v. Arkansas Board of Education) دادگاه پس از استماع دلایل خلقت باوران اعلام کرد که این دلایل علمی نیستند و طرفداران خلقت‌گرایی نمی‌توانند از دیدگاه خود به صورت علمی دفاع نمایند، لذا رویکرد خلقت‌گرایی تنها یک رویکرد مذهبی است. در پرونده ادوارد علیه اگیولارد (Edwards v. Aguillard) نیز دادگاه حکم به ممنوعیت تدریس خلقت‌گرایی صادر نمود. کار حتی به آنجا کشید که معلمان خصوصی در خانه‌ها و برخی مدارس به تدریس خلقت‌گرایی پرداختند اما از آن‌ها شکایت شد، دادگاه‌های محلی به نفع تطور‌گرایی رأی داده و این‌گونه تدریس‌ها را نیز ممنوع نمودند (Peloza v. San Juan Capistrano; School District and Webster v. New Lennox School District). سرانجام در سال ۱۹۸۷م دیوان عالی آمریکا مهم‌ترین نظر رسمی را در این خصوص، صادر نمود (دیوان عالی بالاترین مرجع قضائی آمریکا است) طبق این رأی از آن‌روی که قانون اساسی آمریکا تصریح دارد «جانبداری مذهبی در مدارس این کشور ممنوع است» (مدارس آمریکا نسبت به مذهب بی‌طرف هستند: religiously neutral) و نظریه خلقت یک نظریه مذهبی است، لذا تدریس نظریه دینی خلقت، در مدارس آمریکا ممنوع است. از سوی دیگر، دیوان استدلال نمود نظریه تطور انواع از سوی برخی محافل مذهبی پذیرفته شده و منافاتی با تعالیم دینی ندارد.

۱. پیشینه‌ی پژوهش

قابل‌ذکر است نتایج این تحقیق تفصیلی برای اولین بار در قالب این مقاله به جامعه علمی عرضه می‌گردد. در میان مقالات، در حوزه مطالعات بنیادین تمدن، با نگاه به تاریخ‌نگاری تطبیقی، دو مقاله نزدیک به این موضوع وجود دارد: عشایری و همکاران نشان داده‌اند که از منظر تاریخ‌نگاری‌های دینی با تمرکز بر تاریخ‌نگاری از منظر نهج‌البلاغه، روش تاریخ‌نگاری تمدن‌ها مبتنی بر متون مقدس بوده سیر صعود و سقوط تمدن‌ها غیرخطی است، لذا هر تمدنی دارای پایان و سقوط است. بر اساس یافته‌های این پژوهش عمده‌ترین علل فروپاشی تمدن‌های بشری مواردی چون فقدان رهبری کارآ، کاهش عملکرد نظام سیاسی، نزاع قومی مدنی و رواج بی‌عدالتی اجتماعی، زوال اعتماد سیاسی، فساد اجتماعی، دین‌گریزی و مصرف‌گرایی، فردگرایی منفی اجتماع، انومی اخلاقی و... است (عشایری و همکاران، ۱۳۹۷). محمدی و خزائیلی نیز در مقاله خود نشان داده‌اند، ابن مسکویه به‌عنوان یکی از اولین تاریخ‌نگاران اسلامی در تاریخ‌نگاری خود، روشی دینی- عقلانی را به‌کاربرده و نقش اخلاقیات را در بررسی تاریخ پررنگ نموده است لذا روش او در برابر روش تاریخ‌نگاری مدرن که رویکردی کاملاً مادی و سکولار دارد قرار می‌گیرد (محمدی، خزائیلی، ۱۳۹۸).

۲. روش پژوهش و چهارچوب مفهومی پژوهش

چهارچوب مفهومی این مقاله مبتنی بر تمایز تاریخ‌نگاری دینی و سکولار است، طبق این چهارچوب مفهومی، تاریخ‌نگاری دارای سه بخش عمده است: روایت داستان تاریخ، روش تاریخ، فلسفه تاریخ. در تحقیق حاضر تنها بخش روایت داستان تاریخ موردتوجه قرار گرفت. تاریخ‌نگاری دینی، تاریخ‌نگاری است که در آن، تاریخ، بر اساس داستان آفرینش حضرت آدم و حوا علیهما السلام طوفان نوح و بعثت انبیاء روایت می‌گردد. برعکس، تاریخ‌نگاری سکولار، چهارچوبی است که در آن تاریخ بر اساس داروینسم، نفی یا عدم توجه به انبیاء و بر اساس تئوری پیشرفت روایت می‌گردد. منظور از جریان اصلی نیز جریانی است که دارای نوعی شهرت و مقبولیت نزد عموم علاقه‌مندان و نزد خواص و اندیشمندان آن حوزه است.

روش تحقیق مبتنی بر روش «شاخص‌گذاری»^۱ و شاخص‌سنجی^۲ است. در این روش، برای فهم جریان اصلی یک حوزه، شاخص‌هایی از سوی کارشناسان آن حوزه پیشنهاد می‌شود و وضعیت آن شاخص‌ها در بازه زمانی موردنظر تحلیل می‌شوند. پس از مشورت با اساتید، شاخص‌های زیر به‌عنوان شاخص فهم جریان اصلی تاریخ‌نگاری معاصر غرب انتخاب شد:

۱. تعداد کتب منتشرشده (کمیت عددی کتب، نشان‌دهنده تعداد محققان و اساتید و خوانندگان متعلق به آن جریان است)

۲. آثار برگزیده و برتر در جست‌وجوهای اینترنتی (بالا بودن رده‌بندی برخی آثار در جست‌وجوهای اینترنتی نشان‌دهنده اقبال بیشتر عموم علاقه‌مندان به آن حوزه است).

۳. کتب دانشگاهی، کتب درسی مدارس و... که نشان‌دهنده حمایت رسمی از یک جریان است.

۴. تولیدات رسانه‌ای و رده‌بندی تولیدات در فضای مجازی (بالا بودن تولید آثار هنری مانند فیلم‌ها، انیمیشن‌ها، اینفوگرافی‌ها و توزیع بالای آن‌ها در فضای دیجیتال نشان‌دهنده اقبال عمومی به آن جریان فکری است)

۵. گزارش خبرگان (متخصصان یک حوزه آنگاه که از وضعیت فکری آن حوزه گزارشی می‌دهند و تصریح می‌نمایند که به نظر آنان این یا آن جریان اکنون دارای غلبه و شهرت است، منبع قابل اتکایی برای فهم جریان غالب هستند).

۶. تعداد نهادها و مؤسساتی که بر اساس آن رویکرد مشغول پژوهش و آموزش هستند.

۷. موضع‌گیری رسمی و قانونی از سوی حاکمیت یک کشور در مورد یک موضوع علمی.

در مقاله حاضر صرفاً تحلیل داده‌های بخش کتب تاریخ تمدن گزارش شده است. روش جمع‌آوری داده‌ها به این شکل انجام شد: با جست‌وجو در بخش کتب سایت گوگل و آمازون، ۱۱۸ کتاب تاریخ تمدن که در رده‌بندی این سایت‌ها در اولویت بودند استخراج شد سپس در بخش کتب سایت گوگل و آمازون با موضوع تاریخ و قصص انبیاء به زبان انگلیسی جست‌وجو شد و ۲۲ اثر یافت شد. این کتب تهیه‌شده و با دقت موردبررسی قرار گرفتند. برای اطمینان از نتیجه به‌دست‌آمده علاوه بر مرور دقیق فهرست، متن کتاب‌ها نیز مرور و جست‌وجوی کلیدواژه‌ای نیز انجام گرفت. برای هر کتاب گزارش مختصری آماده شد (بسته به اهمیت کتاب، گزارش

.....
1 . Indexing

2 . Index Measurement

تهیه شده، گاه چند بند و گاه چند سطر است) نقطه کانونی گزارش از کتاب بر اساس این پرسش بوده است که رویکرد کتاب به روایت تاریخ، سکولار است یا دینی (آیا وجود انبیاء را به رسمت می‌شناسد یا بر اساس تکامل داروینی تاریخ را روایت نموده است).

۳. تاریخ تاریخ‌نگاری

در مقدمه، برای فهم وضعیت معاصر تاریخ‌نگاری در مغرب‌زمین، لازم است تا تاریخ تاریخ‌نگاری در غرب مورد بررسی قرار گیرد. تاریخ‌نگاری در مغرب‌زمین، سستی دیرینه دارد؛ تاریخ تاریخ‌نگاری از هرودوت (۴۸۴ تا ۴۲۵ ق.م) آغاز می‌گردد و پدر تاریخ‌نگاری است (Myres, 1953). افرادی چون مامیگیلیانو معتقدند او مهم‌ترین گام را از تاریخ‌نگاری اسطوره‌ای - وهمی هومری و هسیودی (در قالب شعر حماسی) به سوی ثبت وقایعی که واقعاً رخ داده است (در قالب نثر روان و مبتنی بر مشاهده مستقیم روی داد) برداشته است (محمدپور، ۱۳۹۶، ص ۱۷۶؛ مجتهدی، ۱۳۹۰، ص ۵۱). به ویژه او در چهار فصل نهایی به یک کتاب تاریخی جدید بسیار نزدیک شده است (مجتهدی، ۱۳۹۰، ص ۵۴؛ زرین کوب، ۱۳۷۰، ص ۷۷). اما شاید مهم‌ترین مورخی که تحلیل عقلانی از تاریخ به دست داده و به دنبال کشف علل مادی حوادث بوده و به همین دلیل پدر تاریخ‌نگاری سکولار مدرن و اولین مورخ «علمی» لقب گرفته است، توسیدید (۴۶۰-۴۰۰ ق.م) باشد (محمدپور، ۱۳۹۶، ص ۱۷۸؛ مجتهدی، ۱۳۹۰، ص ۵۵). توسیدید در واقع نیای ماکیاولی در جدایی اخلاق و سیاست و الهام‌بخش نیچه در اصالت قدرت است (رک: زرین کوب، ۱۳۷۰، ص ۷۸) این روش در شاگردان یونانی توسیدید (پولیبوس، دیودورس سیسیلی و دیونیزیوس) ادامه یافت (محمدپور، ۱۳۹۶، ص ۱۹۲) و علی‌رغم انتقادات فیلسوفانی چون ارسطو (کاپلستون، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۱۷۰) سستی ماندگار در یونان و سپس روم شد. کاتو (متوفی به سال ۱۴۹ ق.م) و کیکرو (سیسرو) (متوفی به سال ۴۳ ق.م) استرابو (متوفی به سال ۲۴م) و تیتوس لیوی (متوفی به سال ۱۷م) و... سنت تاریخ‌نگاری را در روم ادامه دادند (توین‌بی، ۱۳۸۷، ص ۶۱۱). دوره امپراطوری روم مسیحی، آغاز سنت تاریخ‌نگاری دینی در غرب است. مورخینی چون کلمنت اسکندری، ژولیوس آفریکانوس، هیپولیتوس و به‌خصوص اوسیبوس این سنت را آغاز نمودند و کسانی چون سنت آگوستین آن را بسط داده و تبدیل به تاریخ‌نگاری همراه با فلسفه تاریخ نمودند (ماریتن، ۱۳۹۷، ص ۳۴؛ لویت، ۱۳۹۷، ص ۱۹۲). سنت تاریخ‌نگاری مسیحی، در سراسر قرون وسطی با ده‌ها نویسنده ادامه یافت (Warren, 1998: 79).

در اواخر قرون وسطی و اوایل رنسانس، ایتالیا آغازگر و مهد رویکرد جدید به جهان بود، اندیشمندان مهمی در ایتالیای آن روزگار، پدران جهان جدید بودند، از دانته آلیگیری، پترارک و داوینچی گرفته تا ماکیاوولی و بسیاری دیگر، ظهور جریان اومانیزم ایتالیایی در حوزه‌های مختلف ادبی، هنری، سیاسی و... آثار مهمی را در جهان جدید ایجاد کرده است و از جمله پدران تاریخ‌نویسی مدرن نیز در همین دوران به سر می‌برند؛ دورانی که از حدود سال ۱۳۵۰ میلادی آغاز و تا ۱۶۵۰ را در حوزه تفکر، فرهنگ و تمدن به خود اختصاص داده است (از ۱۳۵۰ تا ۱۵۰۰ با غلبه ادب و هنر و مجسمه‌سازی و نقاشی و از ۱۵۰۰ تا ۱۶۵۰ با غلبه نمایش‌نامه، معماری، مذهب و ظهورات تمدنی و سرانجام با ظهورات فلسفی در فلسفه دکارت) در همین دوران چند مورخ مشهور ظهور نمودند که اصلی‌ترین جریان انتقالی تاریخ‌نگاری دینی مسیحی به تاریخ‌نگاری مدرن را فراهم کرده‌اند، مشهورترین این مورخین، لئوناردو برونو (متوفی ۱۶۴۴م) است به گونه‌ای که کتاب او را اولین کتاب تاریخ‌نگاری به شیوه مدرن و سکولار دانسته‌اند.^۱ فرایند تاریخ‌نگاری به سوی سکولار شدن پیش رفت، مورخینی چون گوئیچاردینی و سزار بناریو و... رویکرد جدیدی در تاریخ‌نگاری پی گرفتند که تمایل داشت در حوزه‌های مختلفی چون روش، روایت و فلسفه تاریخ، به تاریخ به صورت «علمی» پردازد؛ روش علمی متضمن رویکرد تجربی، انتقادی و سکولار به تاریخ بود (پروffe یف، ۱۳۶۰، ص ۲۸). روایت و روشی که به صورت روشنی خود را از روش مسیحی متمایز می‌ساخت (پولارد، ۱۳۵۶، ص ۲۱؛ سویت، ۱۳۸۹، ص ۶؛ محمدپور، ۱۳۹۶، ص ۲۲۵). این تاریخ‌نگاری به معنای جدید، تاریخ‌نگاری واقعی است (زرین‌کوب، ۱۳۷۰، ص ۹۰). این رویکرد از افرادی چون دکارت و ویکو تقویت شد و تا قرن هجدهم رشد نمود و در ولتر و کندورسه به اوج رسید (استنفورد، ۱۳۸۴، ص ۳۶۹؛ سویت، ۱۳۸۹، ص ۶). پژوهش حاضر نشان می‌دهد فرایند تاریخ‌نگاری سکولار در دوران معاصر با الهام و ادغام با داروینیزم گام مهمی را برداشت و با ورود به قرن بیستم، عملاً تنها پارادایم تاریخ‌نگاری گردیده است.

۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش، فرضیه اولیه را تایید نموده است به گونه‌ای که می‌توان از این سخن با

۱. برای توضیحات به مقدمه ویراستار انگلیسی کتاب (James Hankins) رجوع کنید (Bruni, 2001)

قوت دفاع نمود که امروزه، جریان اصلی بلکه تنها جریان تاریخ‌نگاری در غرب، جریان سکولار - داروینی است و تنها همین رویکرد به‌عنوان رویکرد «علمی» قابل‌پذیرش است و هیچ اثر قابل‌توجهی مبتنی بر تاریخ‌نگاری دینی در غرب تولید نمی‌گردد.

از میان بیش از ۱۰۰ کتاب اول سایت‌های گوگل و آمازون به زبان انگلیسی و فرانسه، کتبی که تا اوایل قرن بیستم نگاشته شده‌اند همچنان به‌نوعی تحت تأثیر تاریخ‌نگاری مسیحی هستند، کتب قرن هجدهم و نوزدهم به‌روشنی روایتی مبتنی بر عهد قدیم دارند (Newbery, Raleigh, 1614; 1802; 1853; Sinnett, 1865; Maunder, 1857; White, 1857 و...). از ابتدای قرن بیستم تا حدود سال ۲۰۱۰م گرایش غالب کتاب‌ها به سمت داروینیسم است، روایت‌ها غالباً مبتنی بر روایت خطی از تاریخ است، از پیامبران گزارشی نمی‌شود و... به‌جرئت می‌توان گفت تمامی کتاب‌هایی که از سال ۲۰۱۰ به این‌سو در حوزه تاریخ تمدن، تاریخ جهان و... نگاشته شده مطلقاً مبتنی بر روایت سکولار تولید شده‌اند، تماماً داروینی و در پی اثبات سیر خطی پیشرفت در همه‌چیز از علم و صنعت تا غذا و لباس.

۴-۱. رویکرد تاریخ‌نگاری دایره‌المعارف‌ها

در حوزه دایره‌المعارف‌ها، فرضیه مقاله به‌روشنی اثبات شد، یعنی دایره‌المعارف‌های معاصر تاریخی، بر اساس رویکرد سکولار تنظیم شده‌اند. نمونه بسیار قابل‌توجه این دایره‌المعارف‌ها که برای دفاع از روایت سکولار و داروینیستی از تاریخ، تولید شده‌اند دایره‌المعارف تاریخ مؤسسه برکشایر (McNeill et al, 2011) و دایره‌المعارف ویلی - بلکول (Wood, 2011) می‌باشند. دایره‌المعارف‌های مختصر با مخاطب جوان نیز این‌گونه‌اند مانند (Bedrick, 2000) در این میان، دایره‌المعارف «تاریخ جهان» در هفت مجلد از پیشاتاریخ تا سال ۲۰۰۷م (Ackermann, 2008) را مورد بررسی قرار داده است. این دایره‌المعارف، در مجلد اول خود مداخلی را به تاریخ انبیاء اختصاص داده و روایت ادیان از تاریخ پیامبرانشان را گزارش نموده است اما درنهایت روایتی سکولار از تاریخ دارد. تمامی دایره‌المعارف‌ها و کتب مورد اشاره توجه ویژه‌ای به یونان به‌عنوان نقطه شروع تحول تمدنی غرب دارند. برخی کتب نیز اصولاً موضوعشان جایگاه یونان در تمدن غرب است مانند «تاریخ جهان باستان آکسفورد» (Boardman, 1993).^۱

۱. برای دیدن نمونه‌های اولیه رک: Richards, 1924; Langer, 1940(2009)

برخی دایره‌المعارف‌ها، دارای صورتبندی‌های جدیدی هستند، به‌عنوان مثال کتاب آدام و همکاران (Adams, 2000) کل تاریخ بشر را به شش دوره تقسیم نموده و در هر دوره چهار موضوع را بررسی کرده است: جمعیت، فرهنگ و سیاست؛ ساختار جنسیتی، کار و تفریح؛ در پایان هر فصل نیز یک جمع‌بندی و یک کتاب‌شناسی عالی برای مطالعه بیشتر دارد، ساختار این کتاب، ساختاری بین کتب مرسوم و دایره‌المعارف است. یکی دیگر از صورت‌بندی‌هایی که بسیار موردتوجه قرار گرفته است مجموعه مقالاتی است که در قالب «هندبوک» یا «کمپینون»، آخرین تحولات و یافته‌های حوزه‌های مختلف را ارائه می‌دهد. به‌عنوان نمونه هندبوک تاریخ جهان آکسفورد (Bentley, 2011) مشتمل بر ۳۱ مقاله مهم از بهترین مورخان جهان معاصر است؛ مقالات در مورد خود تاریخ و تاریخ‌نگاری است و موضوعات مهم تمدنی مانند محیط‌زیست، کوچ‌نشینی و دامداری، علوم، فناوری، دولت، جنسیت و مذهب و... را بررسی نموده است (همچنین رک: McNeill, 2010) کمپینون مؤسسه بلکول نیز از آثار بسیار پراچاع و مهم این حوزه است (Erskine, 2009) سالنامه‌ها (Daniels, 2006) و اطلس‌ها (Karl O'Brie, 2002) نیز قالب جدیدی در ارائه تاریخ هستند؛ مضمون تمامی آثار بررسی‌شده در این حوزه مبتنی بر تاریخ‌نگاری سکولار است.

۴-۲. رویکرد تاریخ‌نگاری کتب آموزشی

در این سالیان، کتاب‌های بسیار با کیفیت آموزشی تاریخ تمدن، تدوین شده است که همگی پروژه‌های بزرگی هستند. در حوزه کتب آموزشی نیز، فرضیه مقاله اثبات شد؛ در تمامی این کتب آموزشی، به ادیان از حیث تاریخی آن‌ها توجه شده است اما به تاریخ‌نگاری دینی به مثابه اسطوره نگاه شده است (مانند اسطوره طوفان نوح و...) در تمامی کتب بررسی شده در قرن بیست و یکم، روایت تاریخ، از بیگ‌بنگ آغاز شده و تا ایجاد میمون‌ها، میمون - انسان‌های اولیه در آفریقا، مهاجرت از آفریقا، عصر حجر و... تا روزگار ما ادامه می‌یابد. به‌عنوان مثال کتاب «تاریخ جهان گانکو» (Spielvogel, 2005) مشهورترین و معتبرترین دوره آموزش تاریخ برای نوجوانان و جوانان در جهان انگلیسی‌زبان است که توسط مؤسسه‌ی نشنال جغرافی و مؤسسه «مک‌گرو هیل» تولید شده و دوره‌هایش به‌صورت مستمر اجرا می‌شود. نمونه دیگر «کتاب تاریخ جهان، الگوی تعامل» (Beck, 2009) حاصل سرمایه‌گذاری مؤسسه‌ی مک‌داگل لیتل است، یک برنامه کامل

آموزشی تاریخ جهان شامل کتاب، ویدیو و... کتاب توسط ۵ محقق اصلی و بیش از ۱۵۰ همکار پژوهشی، آموزشی، دانشجویان همکار و... آماده شده است. در روایت داروین بسیار صریح است، به داستان برخی پیامبران اشاره نموده و طوفان نوح را به مثابه یک افسانه فراگیر تحلیل نموده است. روایت مفصلی بر اساس سنت متعارف یهودیت و مسیحیت و اسلام از زندگی حضرت موسی (ع)، قوم یهود، مسیح (ع) و مسیحیت، زندگی حضرت محمد (ص) و تاریخ مسلمین دارد. مؤسسه مک‌داگل لیتل طرح آموزشی مفصلی نیز در مورد تاریخ جهان باستان تولید نموده است که با صراحت بیشتری سکولار و داروینی است (Douglas, 2006).^۱

۳-۴. رویکرد تاریخ‌نگاری کتب عمومی

در سالیان اخیر، کتب فراوانی با مخاطب قرار دادن عموم مردم، در حوزه تاریخ تمدن نگاشته شده است که نقش مهمی در بدل شدن روایت سکولار از تاریخ به جریانی عمومی داشته است. در حوزه این کتب نیز، فرضیه مقاله، اثبات شد. کتب مشهور این حوزه چون کتب ایزاک آسموف (Asimov, 1984) کتب و مستندهای برنوفسکی و به‌خصوص کتب استفان هاوکینگ و یوال هراری همگی سکولار هستند. اولین نمونه از این کتب، کتاب تاریخ «تمدن، گذشته، آینده» اثر والبنک است (Wallbank, 1942) کتاب تاریخ مختصر زمان هاوکینگ (Hawking, 1988) در سال ۱۹۸۸، ۹ میلیون نسخه فروخت و تا چند سال بعد به چهل زبان ترجمه شد. این کتاب دارنده رکورد «طولانی‌ترین زمان به‌عنوان پرفروش‌ترین کتاب جهان» در ساندی‌تایمز و نیویورک‌تایمز در گینس ثبت شده است. کتاب انسان خردمند هراری (Harari, 2015) نیز از نمونه‌های اخیر است. این کتاب، به بیش از سی زبان ترجمه شده و مدت‌ها در صدر پرفروش‌ترین کتاب‌های جهان بوده است.^۲

در همین راستا نگارش کتب کوتاه در مورد سیر تاریخ و علم تاریخ (تاریخ‌نگاری در مغرب‌زمین) (مانند: Nisbet, 1991؛ Starr, 1991؛ Arnold, 2000؛ Wells, 2007؛ Gombrich, 2008؛ Dalal, 2011؛ Tattersall, 2008؛ Reynaert, 2018) یا کتب همراه با تصاویر جذاب از

---

۱. همچنین رک: Hillyer, 2020؛ Malik, 2016؛ Bullet, 2014؛ Van Loon, 1921؛ Wells, 1920
۲. برای دیدن موارد مشابه رک: Quigley, 1961؛ Roberts, 2003؛ Pontin, 2011؛ Marr, 2012؛ Wiesner Hanks, 2015

سیر تحول ابزار (DK, 2020; Duiker, 2018) نیز معمول بوده است که عموماً برای مخاطبان عمومی و مبتدی نگاشته شده‌اند. گاهی، کتبی نیز به روایت تاریخ نامتعارف جهان اقدام کرده‌اند که در جریان اصلی، به‌نوعی شبیه علم تاریخ هستند مانند کتاب فرانسوی «تاریخ مخفی جهان» که با محوریت شیطان‌پرستی و فراماسونری نگاشته شده است (Black, Knight-Jadczyk, 2006). آثار تاریخ‌نگاری به زبان طنز نیز فراوان است (Rear, 2012; Bounan, 2006) در تمامی این آثار وجه جذابیت و عمومیت بر وجه علمی غلبه دارد.

۴-۴. رویکرد تاریخ‌نگاری حوزه‌های تخصصی

یکی از مهم‌ترین آثار تولیدشده در حوزه تاریخ‌نگاری، تاریخ‌نگاری حوزه‌های تخصصی، هماهنگ با تاریخ‌نگاری کلی سکولار است. به‌عنوان مثال: تاریخ‌نگاری سرمایه و اقتصاد (Braudel, 1973) تاریخ‌نگاری تکنولوژی (Gille, 1978; McClellan, 2006; Headrick, 2009) تاریخ‌نگاری تبلیغات و پروپاگاندا (Taylor, 1990) تاریخ‌نگاری فرهنگ (Gottschalk, 1995) تاریخ‌نگاری خط (S. Bagnall, 1995) تاریخ غذا (Kiple, 2000) تاریخ‌نگاری جنگ (Lee, 2016; Gat, 2006) تاریخ فلسفه (Kenny, 2006) تاریخ‌نگاری نجوم (Beck, 2007) تاریخ‌نگاری جنسیت (Stearns, 2009)^۱ تاریخ‌نگاری آزادی (Schmidtz, 2010) تاریخ‌نگاری اندیشه سیاسی (سیر ترقی اندیشه سیاسی از پیشاتاریخ، یونان تا روزگار معاصر (Babb, 2018) و... این کتب، روایت سکولار و خطی از تاریخ را به‌شدت تقویت می‌نمایند.

۴-۵. رویکرد تاریخ‌نگاری و داروین‌ساز

برخی آثار تولیدشده نیز با توجه به اختلافات مهمی که در تاریخ‌نگاری پیشاتاریخ و نظریه داروین وجود دارد به‌صورت خاص و علمی به اثبات نظریه تطور انواع داروین در حوزه تاریخ‌نگاری پرداخته‌اند. اولین آثار از این دست کتاب تاریخ مختصر جهان است (Ducoudray, 1886). آثاری که فراوان ادامه یافته‌اند؛ مانند کتاب ظهور و سقوط سومین شامپانزه (Delsemme, 1991) و کتابی در اثبات نظریه داروین بر اساس شواهد باستان‌شناسی (Demoule, 2018)

۱. به‌عنوان نمونه می‌توان به مجموعه ۲۰ جلدی «... در تاریخ» به سرپرستی پیتر استریم اشاره نمود که تاریخ، غذا، کودکی، مذهب و... را ذیل تاریخ‌نگاری مدرن روایت نموده است.

مفصل‌ترین این کتاب‌ها کتاب «تاریخ جهان باستان کمبریج» در حجم حدودی ۱۴ هزار صفحه است (ویرایش اول ۱۹۷۰ تا ویرایش سال ۲۰۰۸) (Edwards et al, 2008).^۱

تقریباً در مقدمهٔ تمامی کتب دههٔ اخیر (منتهی به سال ۲۰۲۱ م) نویسندگان که در واقع خبرگان این حوزهٔ مطالعاتی هستند، به‌صراحت قید نموده‌اند که داروین‌سب و نگاه خطی به تاریخ امروزه مقبول‌ترین بلکه تنها رویکرد تاریخ‌نگاری علمی در حوزهٔ تخصصی، آموزشی و عمومی است.^۲

۴-۶. تاریخ‌نگاری سکولار و سرمایه‌داران

یکی از یافته‌های مقاله، وجود رابطهٔ معنادار بین مورخین سکولار و نهادهای سرمایه‌داری در جهان غرب است. دیوید کریستین مورخ نام‌آشنای این حوزه است. پروژه او، روایت تاریخ جهان به‌صورت خلاصه از آغاز جهان تاکنون و تا آینده است (Big History) بیل گیتس به کار او علاقه‌مند شده است و با هم بنیادی به نام International Big History Association تأسیس کرده‌اند؛ هدف این بنیاد آن است که مشهورترین کتاب کریستین (Christian, 2004) را به‌تمامی دانش‌آموزان متوسطهٔ اول (مدارس راهنمایی، secondary school) در سراسر جهان تدریس نماید. کتاب او بی‌شک یکی از مهم‌ترین و بهترین کتب تاریخ بزرگ‌مقیاس جهان (روایت تاریخ از ابتدای خلقت تا روزگار ما) بر اساس رویکرد داروینی است و نشان از توجه جهان سرمایه‌داری به روایت تاریخ جهان است.

---

۱. همچنین رک: Lovelock, 1979؛ Gribbin, 1981؛ Kutter, 1987؛ Krings, 1997؛ Delserme, 1998؛ Reeves et al, 1998؛ Liebes, 1998؛ Maynard Smith, 1999؛ Headrick, 2009.

۲. به‌عنوان نمونه رک: Cochran, 2009؛ Dalal, 2011.

مهم‌ترین منبعی که در اواخر قرن بیستم در این مورد منتشر شد کتابچه‌ای آموزشی ترویجی بود که آکادمی ملی علوم آمریکا که مرجع رسمی علم در آمریکا است منتشر نمود و در آن از نسبت بین نظریهٔ داروین و خلقت مذهبی سخن گفت، در بخشی از این کتاب به این موضوع پرداخته شده است که آیا اصولاً نظریهٔ تکامل مخالفی در بین دانشمندان دارد؟ تمامی کارشناسان آکادمی علوم تصریح نموده‌اند که امروزه در اصل نظریهٔ تطور انواع، به‌خصوص در مورد انسان، «هیچ» مخالفی وجود ندارد و اختلافات تنها در جزئیات است. برای توضیحات بیشتر رک: the National Academy of Sciences, 1999: 28

۷-۴. رویکرد تاریخ‌نگاری کتب فرانسوی

فرضیه مقاله حاضر در حوزه کتب فرانسوی نیز تایید شد. تا جایی که جست‌وجو شد تمامی آثار فرانسوی معاصر، ذیل نگاه سکولار تدوین شده‌اند و به‌خصوص بحث تطور انواع و تطور ابزار در مرکز مضمونی کتاب‌ها قرار دارند (Parias, 1962؛ Birket-Smith, Meuleau, 1984؛ Lopez, 1955؛ Guy, 1994؛ 2012)

۸-۴. وضعیت معاصر کتب تاریخ انبیاء

در طول سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۰ تنها، ۱۶ کتاب به زبان انگلیسی در موضوع تاریخ انبیاء تولید شده است، ۹ اثر از میان این کتب ترجمه کتب تاریخ انبیاء جدید و قدیم اسلامی است (Al-Imam ibn Kathir, No Date؛ Al-Rabghūzī, 2015؛ Bukhari, 2018) و تنها یک ترجمه از قصص الأنبياء شیعی وجود دارد (Al-Hasani Al-Amili, 2008) چند اثر نیز آموزشی و با زبان ساده نگاشته شده‌اند (Sharelle Haqq, 2008؛ Naim, 2010؛ Ali, 2020)

بقیه‌ی آثار نیز عمدتاً بازخوانی تاریخی عهد قدیم است که توسط مراکز مطالعات مسیحی و یهودی انجام شده است (Matthews, 2007؛ Boda, 2013؛ Becking, 2015؛ Thelle, 2015؛ Podhoretz, 2018). دانشگاه اکسفورد دو اثر منتشر نموده که یکی هندبوک تاریخ عهدین است (Sharp, 2016) و یکی نیز بازنشر اثری قدیمی (۱۸۵۹م) است که موضوعش تطبیق تاریخ عهدین بر تاریخ جهان است (Blaikie, 2006) این دو اثر در واقع جدی‌ترین آثار در انتشارات دانشگاهی جهان غرب در طول دو دهه اخیر در این حوزه است. یک اثر فرانسوی، به اختلاف اساسی تاریخ‌نگاری اسلامی و غربی در دوره پیشاتاریخ توجه ویژه نشان داده است (Boutamina, 2015).

۹-۴. رویکردهای تاریخ‌نگاری در ایران

پرسش در مورد فهم سیر تاریخ در ایران، منوط به بررسی آثار ترجمه شده و تدوین شده است،

---

۱. در برخی آثار فرانسوی، دغدغه جمع بین نگاه دینی و روایت مدرن از تاریخ وجود دارد از جمله «ریو» مبتنی بر جداسازی زبان علم و دین مسأله را پاسخ داده است (Reeves, 1996).

فرضیه اولیه در مورد وضعیت تاریخ‌نگاری در ایران، وجود نوعی تکثر رویکردی و اختلاط در عین غلبه رویکرد سکولار و داروینستی است. این فرضیه پس از بررسی‌های اولیه تایید شد. تا جایی که جست‌وجو شد، ۷۴ اثر ترجمه شده روایت تاریخ بشر به فارسی موجود است؛ اکثر این آثار یا در مورد ابتدای تاریخ سکوت کرده‌اند، یا به صراحت نسل بشر را از میمون می‌دانند و از انبیای الهی ذکری به میان نمی‌آوردند یا اگر نامی می‌آورند به‌عنوان واقعه تاریخی تحلیلشان می‌نمایند و از همه مهم‌تر، کاملاً ذیل نگاه پیشرفت خطی تاریخ نگاشته شده‌اند. برخی کتب مانند کتاب اسنو (اسنو، ۱۳۹۹) و چایلد (چایلد، ۱۳۹۵)، تاریخ تمدن ویل دورانت (دورانت، ۱۳۷۸) و رابرتس (رابرتس، ۱۳۹۵) از جمله کتبی هستند که با صراحت، روایت داروینی از تاریخ دارند؛ در بین آثار فارسی با این صراحت، کم‌تر آثاری یافت می‌شود بلکه غالب آثار با زبانی ملایم و غیرصریح تاریخ را داروینستی روایت می‌نمایند، مانند کتاب آدامز (آدامز، ۱۳۹۴). در میان کتب ترجمه‌شده به فارسی، اثر دو مورخ که در جهان بسیار مشهور هستند نیز به چشم می‌خورد دیوید کریستین (کریستین، ۱۳۹۶؛ کریستین، ۱۳۹۸) و هراری (هراری، ۱۳۹۶) گامبریح نیز مورخی یهودی است که کتابش فصولی در مورد پیامبران دارد و از معدود آثاری است که با صراحت در مورد یهود و هولوکاست سخن گفته است (گامبریح، ۱۳۸۹) اثر هنری لوکاس نیز، در بسیاری کشورها کتاب درسی است، او مورخی محتاط است و تلاش نموده به نقاط اختلاف نپردازد (رک: لوکاس، ۱۳۶۶) یکی دیگر از آثار قابل‌توجه ترجمه‌شده به فارسی، چند اثر از توین‌بی و به‌خصوص ترجمه خلاصه بررسی تاریخ (خلاصه یک‌جلدی از دوازده جلد) است (توین‌بی، ۱۳۸۷) توین‌بی در اثر خود گرایش‌های دینی دارد اما روایتش از تاریخ سکولار است.

در حوزه تاریخ تمدن، حدود ۲۰ اثر به دست محققین ایرانی تألیف شده است. در این آثار می‌توان چند رویکرد را از هم تمییز داد؛ به نظر می‌رسد جریان اصلی و غالب روایت تاریخ، جریانانی است که تلاش دارد روایت دینی و سکولار از تاریخ را با هم جمع نماید. این دست نویسندگان، تلاش کرده‌اند اجمالاً نشان دهند داروینسم با تاریخ انبیاء سازگار است و می‌توان هم به سیر خطی پیشرفت و داروینسم معتقد بود و هم به وجود انبیاء به‌خصوص حضرت آدم‌علیه‌السلام باور داشت. نویسندگانی چون یدالله سبحانی (سحابی، ۱۳۷۵)، مرقات خوئی (مرقات خوئی، ۱۳۸۴) و به‌خصوص کتاب یوسف فضائی (فضائی، ۱۳۹۰) در همین رویکرد نگارش یافته‌اند. در مقابل برخی نویسندگان با صراحت با رویکردهای سکولار و به‌خصوص روایت

داروینی از آغاز و فرایند تحولات تاریخ مخالفت کرده‌اند مانند اثر محمد معصومی (معصومی، ۱۳۹۰) احمد رهبری (رهبری، ۱۳۷۴) و عطاالله بیگدلی (بیگدلی، ۱۳۹۱).

برخی نیز با صراحت سکولار و داروینی هستند مانند اثر قدیمی مجیر شیبانی (مجیر شیبانی، ۱۳۴۷) و هر دو اثر حسین یعقوبی (یعقوبی، ۱۳۹۱؛ یعقوبی، ۱۳۹۲) و حسین یکتائی (یکتائی، ۱۳۵۲) و آثار وحدتی‌نسب (وحدتی‌نسب، ۱۳۹۳؛ وحدتی‌نسب، ۱۳۹۸). برخی از نویسندگان ایرانی نیز تلاش نموده‌اند اصولاً بخش‌هایی از تاریخ را روایت نمایند که کم‌تر چالش‌برانگیز بوده است. کتب این جریان، عموماً ماجرای ابتدای تاریخ را مبهم روایت کرده و اشاراتی نیز به انبیاء در تاریخ دارند اما از موضع عدم چالش و تعارض با دو روایت تلاش نموده‌اند مخاطب را درگیر چالش نمایند؛ مانند کتاب ممتحن (ممتحن، ۱۳۵۵) و حکیمی (حکیمی، ۱۳۹۰).

نتیجه‌گیری

تحقق تمدن نوین اسلامی در گرو فهم مشترک مسلمین از مفاهیم بنیادین است، فهمی که باید به‌روشنی دارای تمایز با دیگر فهم‌ها به ویژه با فهم غربی باشد. تاریخ یکی از مهم‌ترین مفاهیم بنیادین است که تمدن نوین اسلامی بر پایه آن شکل می‌گیرد. برای وصول به تاریخ‌شناسی موردنیاز تمدن نوین اسلامی باید گام‌هایی برداشته شود: ۱. فهم روایت تاریخ از منظر اسلام مبتنی بر تراث اسلامی ۲. فهم دقیق تفسیر تمدن غرب از سیر تاریخ و شناخت جریان اصلی تاریخ‌نگاری معاصر غربی ۳. روشن‌نمودن وجوه تمایز مهم و بنیادین این دو نگاه در یک نگاه تطبیقی.

مسئله‌ی بنیادین پژوهش حاضر، گام دوم این فرایند است، یعنی پرسش از جریان اصلی تاریخ‌نگاری در غرب معاصر. فرضیه پژوهش، غلبه نگاه سکولار بر تاریخ‌نگاری غرب معاصر بود. در این پژوهش تلاش شد با مراجعه به بیش از ۱۵۰ کتاب علمی و عمومی، محتوای این آثار تحلیل شوند. در ابتدا مفاهیمی چون تاریخ‌نگاری سکولار و تاریخ‌نگاری دینی تبیین شد، از مؤلفه‌های مختلف تاریخ‌نگاری، روایت تاریخ تمدن بشر، به‌عنوان روشن‌ترین و قابل‌سنجش‌ترین مؤلفه تاریخ‌نگاری انتخاب شد. طبق تعریف برگزیده، تاریخ‌نگاری دینی، تاریخ‌نگاری‌ای است که آغاز آفرینش را با واقعه هبوط حضرت آدم و حوا علیه‌السلام روایت نموده و محور اصلی روایتش از تاریخ، بعثت انبیاء و تقابل کفار و مؤمنین و نزول عذاب‌های الهی (چون طوفان نوح)

است، تاریخ‌نگاری دینی، کم‌تر به تحولات و جوهی چون ابزار، اقتصاد و صنعت می‌پردازد. در برابر، تاریخ‌نگاری سکولار، تاریخ‌نگاری‌ای است که آغاز انسان را بر اساس نظریه داروین روایت می‌نماید و محور اصلی روایتش تحولات ابزار، اقتصاد، شهرنشینی و خلاصه تکامل خطی تاریخ است؛ در تاریخ‌نگاری سکولار، در مورد گزارش ادیان از وجود و تاریخ انبیاء، یا سکوت اختیار می‌شود یا این امور به‌عنوان شبه علم، اوهام، خرافات و... مورد انکار قرار می‌گیرند و یا در هم‌دلانه‌ترین حالت، به‌عنوان وقایعی تاریخی یا عقاید تاریخی یک قوم گزارش می‌شود.

تحلیل کتب تاریخ‌نگاری، منجر به این یافته شد که در فضای تاریخ‌نگاری غرب معاصر، رویکرد سکولار غلبه تام و تمام دارد و رویکردهای دینی به‌خصوص در آغاز آفرینش، شدیداً نفی می‌شود به‌گونه‌ای که امروزه می‌توان از مرگ تاریخ‌نگاری دینی در جهان غرب سخن گفت. این یافته از آن روی برای جامعه تمدن‌پژوه اهمیت دارد که فضای حاکم بر فکر غربی و تقابل دو جهان دینی و سکولار در عرصه تاریخ را مستند نموده است. تمدن‌پژوهان و تاریخ‌نگاران مسلمان باید بدانند که در چه فضای علمی مشغول زیست هستند تا نقاط حساس و بحث‌برانگیز علم تاریخ، مورد بحث تاریخ‌نگاران مسلمان قرار گیرد و راه رسیدن به فهمی مشترک برای حصول به تمدن نوین اسلامی هموار گردد.

پیشنهاد می‌شود، مراکز علمی با تعریف پژوهش‌های مشابهی در حوزه روش تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ، تصویر روشن‌تر و مستندتری از وضعیت تاریخ‌نگاری در جهان معاصر را به مورخین و علاقه‌مندان حوزه تاریخ‌نگاری و تمدن‌پژوهی ارائه دهند.

منابع

- استنفورد، مایکل (۱۳۸۴)، *درآمدی بر تاریخ‌پژوهی*، مسعود صادقی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، دانشگاه امام صادق (ع) معاونت پژوهشی.
- اسنو، پیتر (۱۳۹۹)، *اطلس تاریخ جهان*، شوشتی زاده، الهام مترجم، تهران، سایان.
- آدامز، سایمون (۱۳۹۴)، *اطلس تاریخ جهان برای دانش‌آموز*، مترجمان: جمشید نوروزی، مرجان نگهی، تهران، افق.

- بیگدلی، عطاالله، امامی، سید مجید (۱۳۹۱)، *والعصر، گفتارهایی در تاریخ تمدن*، تهران، دانشگاه امام صادق (ع).
- پولارد، سیدنی (۱۳۵۶)، *اندیشه ترقی*، تهران، امیرکبیر.
- توین بی، آرنولد جوزف (۱۳۸۷)، *خلاصه دوره دوازده جلدی بررسی تاریخ تمدن*، ترجمه محمدحسین آریا، تهران، امیرکبیر.
- چایلد، گوردن (۱۳۹۵)، *سیر تاریخ*، تهران، دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ.
- حکیمی، محمود (۱۳۹۰)، *تاریخ تمدن، یا، داستان زندگی انسان*، تهران، امیرکبیر.
- دورانت، ویلیام جیمز (۱۳۷۸)، *تاریخ تمدن*، مترجمین: آرام، احمد، پاشائی، عسکری، آریان پور، امیرحسین و... تهران، علمی فرهنگی.
- رابرتس، جان موریس (۱۳۹۵)، *تاریخ جهان: تاریخ تحلیلی جهان از آغاز تا پایان قرن بیستم*، تهران، بهجت.
- رهبری، احمد (۱۳۷۴)، *انسان پیش از تاریخ (پیدایش انسان)*، تهران، مارلیک.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۰)، *تاریخ در ترازو*، تهران، امیرکبیر.
- سبحانی، یدالله (۱۳۷۵)، *خلقت انسان*، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- سویت، ویلیام (۱۳۸۹)، *فلسفه تاریخ*، امروز، دیروز، فردا، مترجم: علیزاده، روح الله، *اطلاعات حکمت و معرفت*، سال پنجم، ش ۵
- عشایری، طاهای؛ عباسی، الهام؛ نامیان، فاطمه (۱۳۹۷)، *تحلیل تاریخی - جامعه‌شناختی پایان تمدن‌های انسانی با تأکید بر نهج البلاغه*، *مطالعات بنیادین تمدن اسلامی*، دوره ۱، ش ۲.
- فضایی، یوسف (۱۳۹۰)، *آفرینش جهان، انسان و آغاز شهرنشینی: تحلیلی از جریان تکامل طبیعی و اجتماعی انسان*، تهران، آشیانه کتاب.
- کاپلستون، فردریک چارلز (۱۳۸۸)، *تاریخ فلسفه*، جلد ششم، از ولف تا کانت، اسماعیل سعادت، منوچهر بزرگمهر (مترجمین)، اسماعیل سعادت (ویراستار)، تهران، علمی و فرهنگی.
- کریستین، دیوید (۱۳۹۶)، *دنیا در گذر (تاریخ کوتاه بشر)*، ترجمه امیر کلینی، تهران، ندای تاریخ.
- کریستین، دیوید (۱۳۹۸)، *داستان خاستگاه انسان و جهان هستی: تاریخ بزرگ همه چیز*، تهران، مازیار.
- گامبریج، ارنست (۱۳۸۹)، *تاریخ جهان*، ترجمه علی رامین، تهران، نشر نی.

- لوکاس، هنری استیون (۱۳۶۶)، تاریخ تمدن: از کهن ترین روزگار تا سده ما، آذرنگ، عبدالحسین، مترجم، تهران، کیهان.
- لویت، کارل (۱۳۹۷)، معنا در تاریخ، مترجمان: سعید حاجی ناصری و زانیار ابراهیمی، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.
- مارتین، ژاک (۱۳۹۷)، فلسفه تاریخ از چشم انداز مسیحی، مترجمین: رضا وسمه گر، رویا فیاض، تهران، دنیای اقتصاد.
- مجتهدی، کریم (۱۳۹۰)، فلسفه تاریخ، تهران، سروش.
- مجیر شیبانی، نظام الدین (۱۳۴۷)، تاریخ تمدن، تهران، امیر کبیر.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۶)، تاریخ به روایت فلسفه، قم، لوگوس.
- محمدی، رمضان، خزائلی، محمدباقر (۱۳۹۸)، نظریه تمدنی ابن مسکویه، مطالعات بنیادین تمدن اسلامی، دوره ۲، ش ۱. مرقات خوئی، صفیه (۱۳۸۴)، تاریخ منظوم و منشور: خلاصه‌ای از تاریخ جهان از بدو پیدایش انسان تا عصر حاضر، تهران، هاشمی سودمند.
- ممتحن، حسینعلی (۱۳۵۵)، کلیات تاریخ عمومی، تهران، دانشگاه ملی ایران.
- وحدتی نسب، حامد (به کوشش) (۱۳۹۳)، پیدایش انسان، مؤلفان همکار: عباس علیزاده، مهران غلامی، جفری جورج اندرسن کلارک؛ مترجمان: علیرضا ابراهیمی، آییلار عبدالله زاده، حسین صبری، آرزو محمودی، مانا جامی الاحمدی، سمیه خاکسارمقدم، مژگان جایز، شادی گنجی، تهران، ایران نگار.
- وحدتی نسب، حامد؛ جوهر، آذر (۱۳۹۸)، انسان نئاندرتال (برگرفته از فریدمن شرنگ و استفانی مولر)، تهران، ندای تاریخ.
- هراری، یوال (۱۳۹۶)، انسان خردمند: تاریخ مختصر بشر، ترجمه نیک گرگین، تهران، فرهنگ نشر نو.
- یروفا یف، ن آ (۱۳۶۰)، تاریخ چیست؟، مترجم: محمد تقی زاد، تهران، جوان.
- یعقوبی، حسین (۱۳۹۱)، بشر، از کج بیل تا هات میل، تاریخ (تمدن از عهد سنگ تا پایان قرن بیستم)، تهران، روزنه.
- یعقوبی، حسین (۱۳۹۲)، این گونه بشر این گونه شد: تاریخ مختصر، مفید و بی شاخ و برگ جهان، تهران، مروارید.
- یکتایی، مجید (۱۳۵۲)، تاریخ تمدن و فرهنگ، تهران، گوتنبرگ.

References

- Ackermann, Marsha E(Author, Editor) (2008), *Encyclopedia of World History (7 Volumes Set)*, Facts on File Library. [In Persian].
- Adams, Paul V, et al (2000), *Experiencing world history*, New York University Press. [In Persian].
- Adams, Simon (2014), *Atlas of World History for Students*, translators: Jamshid Nowrozi, Marjan Naghi, Tehran: Oqof. [In Persian].
- Al-Hasani Al-'Amili, Abdul-Sahib (2008), *The Prophets- Their Lives and Their Stories*, BiblioBazaar. [In Persian].
- Ali, Surut (2020), *Stories Of The Prophets: 23 Prophets Life History*, Independently published. [In Persian].
- Al-Imam ibn Kathir (No Date), *Stories of the Prophets*, Translated by Muhammad Mustapha Geme'ah, Al-Azhar, Darussalam, souidi arabya, Ryaz. [In Persian].
- Al-Rabghūzī (2015), *The Stories of the Prophets*, Edited by H.E. Boeschoten J. O'Kane, Brill nv. [In Persian].
- Arnold, John H (2000), *History: A Very Short Introduction*, Oxford University Press. [In Persian].
- ashayeri Taha; Abbasi, Elham; Namian, Fatemeh (2017), Historical-Sociological Analysis of the End of Human Civilizations with an Emphasis on Nahj al-Balagha, *Fundamental Studies of Islamic Civilization*, Volume 1, Number 2 - Serial Number 2[In Persian].
- Asimov, Isaac (1987), *Beginnings: The Story of Origins-of Mank ind, Life, the Earth, the Universe*. New York:Walker. [In Persian].
- Babb, J., A (2018), *World History of Political Thought*, Edward Elgar Publishing. [In Persian].
- Beck, Roger B. et all (2009), *World History Patterns of Interaction* , McDougal Littell. [In Persian].
- Becking, Bob, Barstad, Hans M (2015), *Prophecy and Prophets in Stories*, Papers Read at the Fifth Meeting of the Edinburgh Prophecy Network, Utrecht, October 2013, Brill nv. [In Persian].
- Becking, Bob, Barstad, Hans M. , *Prophecy and Prophets in Stories*, Papers Read at the Fifth Meeting of the Edinburgh Prophecy Network, Utrecht, October 2013, Brill nv, 2015[In Persian].
- Bedrick, Peter (2000), *History of the World*(Young People's Encyclopedia), Larousse, Peter Bedrick Books. [In Persian].

- Bentley, Jerry H (2011), *The Oxford Handbook of World History*, Oxford University Press. [In Persian].
- Bigdeli, Attaollah, Emami, Seyyed Majid (2011), *Valasr, Conversations in the History of Civilization*, Tehran: Imam Sadiq University (p.h), [In Persian].
- Birket-Smith, Kaj (1955), *Histoire de la civilization: caractéristiques et conditions du développement des sociétés rustiques et préindustrielles du passé et du present*, payot, Paris. [In Persian].
- Black, Jonathan (2011), *L'Histoire Secrete Du Monde (Documents)*, Paris: J'ai lu. [In Persian].
- Blaikie, William Garden (2006), *Bible history, in connection with the general history of the world*, T. Nelson and Sons, 1859,(Original: Oxford University,) [In Persian].
- Boardman, John, et,(Edited By) (1993), *The Oxford History of the Classical World*, Oxford: Oxford University Press. [In Persian].
- Boda, Mark J., Lissa M. Wray Beal (2013), *Prophets, Prophecy, and Ancient Israelite Historiography*, Pennsylvania State University Press. [In Persian].
- Bounan, Michel (2006), *La folle histoire du monde*, Editions Allia. [In Persian].
- Boutamina, Nas E (2015), *Classification islamique de la Préhistoire*, Books On Demand[In Persian].
- Boyd, Robert; Silk, Joan B (2003), *How Humans Evolved (3rd ed.)*. New York: Norton. [In Persian].
- Braudel, Fernand (1979), *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* (Paris, 1973, 3 vols.); English translation, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Centuries*, translated by Siân Reynolds. [In Persian].
- Bukhari, Nooralah Troi (2018), *The Heavenly Message: A History of the Prophets and Messengers*, Al-Waqiah Publishers. [In Persian].
- Bullet, Richard et al (2014), *The Earth and Its Peoples*, university textbook. [In Persian].
- Carnine Douglas et al (2006), *World History - Ancient Civilizations*, McDougal Littell. [In Persian].
- Child, Gordon (2015), *Seire Tarikh*, Tehran: University of Tehran, Publishing and Printing Institute. [In Persian].
- Christian, David (2004), *Maps of Time: An Introduction to Big History*, University of California Press. [In Persian].

- Christian, David (2016), *The World in Passing (A Short History of Humanity)*, translated by Amir Kalini, Tehran: Call of Tarikh. [In Persian].
- Christian, David (2018), *The Story of the Origin of Man and the Universe: The Big History of Everything*, Tehran: Maziar. [In Persian].
- Cochran, Gregory and Henry Harpending (2009), *The 10,000 Year Explosion: How Civilization, Accelerated Human Evolution*, New York: Basic Books. [In Persian].
- Copleston, Frederic Charles (2008), *History of Philosophy*, Volume 6, from Wolf to Kant, Ismail Saadat, Manouchehr Bozormehr (Translators), Ismail Saadat (Editor), Tehran: elmi farhangi. [In Persian].
- Dalal, Roshen (2011), *The Illustrated Timeline of the History of the World*, The Rosen Publishing Group, Inc. [In Persian].
- Daniels, Patricia Daniels, Hyslop, Garrison (2006), National Geographic Almanac of World History, *National Geographic Society*. [In Persian].
- Delsernme, Armand (1991), *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee*. London : Vintage. [In Persian].
- Delsernme, Armand (1998), *Our Cosmic Origins: From the Big Bang to the Emergence of Life and Intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press. [In Persian].
- Demoule, Jean-Paul, et al (2018), *Une histoire des civilisations: comment l'archéologie bouleverse nos connaissances*, La Découverte. [In Persian].
- Derreh, Ahmed (1994), *Man Before History (Genesis of Man)*, Tehran: Marlik. [In Persian].
- DK (2020), *History of the World in 1000 Objects*, DK Publishing. [In Persian].
- Ducoudray, Gustave (1886), *Histoire sommaire de la civilisation depuis l'origine jusqu'à nos jours*, Hachette & Cie. [In Persian].
- Duiker, William J, Spielvogel, Jackson J (2018), *World History*, Cengage Learning. [In Persian].
- Durant, William James (1998), *History of Civilization*, translators: Aram, Ahmad, Pashai, Askari, Arianpour, Amirhossein and... Tehran: Ilmi Farhani. [In Persian].
- Edwards, I. E. S., Boardman, John et al (1970), *The Cambridge ancient history*, Cambridge University Press (Online publication date: March 2008) [In Persian].
- Erskine Andrew (Edited by) (2009), *Blackwell companions to the ancient world* Blackwell Publishing Ltd. [In Persian].

- Fazaii, Yusuf (2019), *Creation of the world, man and the beginning of urbanization: an analysis of the course of natural and social evolution of man*, Tehran: Ashianeh Kitab. [In Persian].
- Gat, Azar (2006), *War in human civilization*, Oxford University Press Inc., New York. [In Persian].
- Gille, Bertrand (1978), *Histoire des techniques : Technique et civilisations, technique et sciences*, Gallimard. [In Persian].
- Gombrich, E. H (2008), *A Little History of the World* , Yale University Press. [In Persian].
- Gottschalk, Louis (1951), *History of Mankind: Cultural and Scientific Development*, George Allen & Unwin. [In Persian].
- Gribbin, John (1981), *Genesis: The Origins of Man and the Universe*. New York: Delta. [In Persian].
- Gumbridge, Ernest (2009), *History of the World*, translated by Ali Ramin, Tehran: Nei Publishing House. [In Persian].
- Guy, Dauphinais (1994), *De la préhistoire au siècle actuel*, Saint-Laurent, Québec : Éditions du Renouveau pédagogique. [In Persian].
- Hakimi, Mahmoud (2019), *History of Civilization, or, The Story of Human Life*, Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Harari, Yuval (2016), *Wise Man: A Brief History of Humanity*, translated by Nik Gorgin, Tehran: New Publishing House, Levitt, Carl (2017), meaning in history, translators: Saeed Haji Naseri and Zaniar Ebrahimi, Tehran: elmi farhangi. [In Persian].
- Harari, Yuval Noah (2015) *Sapiens: A Brief History of Humankind*, London: Harper. [In Persian].
- Hawking, Stephen (1988), *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*. New York: Bantam. [In Persian].
- Headrick, Daniel R (2009), *Technology: A World History*(New Oxford World History), Oxford University Press. [In Persian].
- Headrick, Daniel R (2009), *Technology: A World History*(New Oxford World History), Oxford University Press. [In Persian].
- Hillyer, V. M (2020), *A Child's History of the World*, Martino Fine Books. [In Persian].
- Karl O'Brien, Patrick (2002), *Atlas of World History*, Oxford University Press. [In Persian].

- Kenny, Anthony (2006), *A Brief History of Western Philosophy*, blackwell publishing. [In Persian].
- Kiple, Kenneth F. et al (Edited by) (2000), *The Cambridge World History of Food*, Cambridge University Press. [In Persian].
- Knight-Jadczyk, Laura (2006), *L'histoire secrète du monde, un fil d'Ariane*, PILULE ROUGE. [In Persian].
- Krings, M. et al (1997), Neandertal DNA sequences and the origin of modern humans, *Cell*. [In Persian].
- Kutter, G. Siegfried (1987), *The Universe and Life: Origins and Evolution*. Boston: Jones and Bartlett. [In Persian].
- Langer, William Leonard (Editor), Stearns, Peter N. (Editor) (2008), *The Encyclopedia of World History: Ancient, Medieval, and Modern, Chronologically Arranged*, 6th Edition, Facts On File, Inc. [In Persian].
- Lee, Wayne E (2016), *Waging War: Conflict, Culture, and Innovation in World History*, Oxford University Press. [In Persian].
- Liebes, Sidney, et al. (1998), *A Walk through Time: From Stardust to Us: The Evolution of Life on Earth*. New York: John Wiley. [In Persian].
- Lopez, Eliane (2012), *Le grand livre de l'histoire des civilisations*, Eyrolles. [In Persian].
- Lovelock, James c (1979), *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press. [In Persian].
- Lucas, Henry Steven (1990), *History of civilization: from the earliest times to our century*, Azarang, Abdul Hossein, translator, Tehran: Keihan, [In Persian].
- Malik, Malti (2016), *History of the World*, New Saraswati House India Pvt Ltd.
- Maritain, Jacques (2017), *Philosophy of history from a Christian perspective*, translators: Reza Wasmegar, Roya Fayaz, Tehran: Duniyai eqtesad. [In Persian].
- Markat Khoi, Safiya (2014), *Poetic and textual history: A Summary of the History of the World from the Beginning of Mankind to the Present Age*, Tehran: Hashemi Soodmand. [In Persian].
- Marr, Andrew (2012), *A History of the World*, Pan Macmillan. [In Persian].
- Matthews, Victor H (2007), *101 Questions and Answers on the Prophets of Israel*, Paulist Press. [In Persian].

- Maunder, Samuel (1856), *The History of the World: Comprising a General History, Both Ancient and Modern, of All the Principal Nations of the Globe, Their Rise, Progress, Present Condition, Etc*, Henry Bill, (Digitized: Harvard University, Oct 25, 2006) [In Persian].
- Maynard Smith, John, and Ears Szathrnary (1999), *The Origins of Life: From the Birth of Life to the Origins of Language*. Oxford: Oxford University Press. [In Persian].
- McClellan, James E (2006), *Science and technology in world history : an introduction*, The Johns Hopkins University Press, Maryland. [In Persian].
- McNeill, William H (2010), *History of Western Civilization: A Handbook*, Publisher University of Chicago Press. [In Persian].
- McNeill, William H, Jerry H. Bentley, and David Christian, eds (2011), *Berkshire Encyclopedia Of World History*, Berkshire Publishing Group LLC. [In Persian].
- Meuleau, Maurice, et al (1984), *Le monde et son histoire*, BOUQUINS.
- Mohammadi, Ramadan; Khazaili, Mohammad Baqer (2018), Civilizational Theory of Ibn Moskawieh, *Fundamental Studies of Islamic Civilization*, Volume 2, Number 1 - Serial Number 3 [In Persian].
- Mohammadpour, Ahmad (2016), *History according to philosophy*, Qom: Logos [In Persian].
- Mojtahedi, Karim (2013), *Philosophy of History*, Tehran: Soroush [In Persian].
- Mujir Shibani, Nizamuddin (1970), *History of Civilization*, Tehran: Amir Kabir. [In Persian].
- Mumthan, Hossein Ali (1980), *Generalities of General History*, Tehran: National University of Iran. [In Persian].
- Naim, Syed (2010), *Lineage of the Prophets*, Author House. [In Persian].
- Newbery, John (1804), *A Compendious History of the World from the Creation to the Dissolution of the Roman Republic...: With a Continuation to the Peace of Amiens, 1802?:* [In Persian].
- Nisbet, E. G (1991), *Living Earth-A Short History of Life and Its Home*. London : Harper Collins Academic Press. [In Persian].
- Parias, L.-H Histoire, et al (1962), *Universelle Des Explorations Tome I: De la Préhistoire à la fin du Moyen-Age*, Nouvelle Librairie de France. [In Persian].
- Podhoretz, Norman (2018), *The Prophets: Who They Were, What They Are*, Free Press. [In Persian].

- Pollard, Sidney (1978), *Progressive Thought*, Tehran: Amir Kabir. [In Persian].
- Ponting, Clive (2011), *A New Green History Of The World: The Environment and the Collapse of Great Civilizations*, Random House. [In Persian].
- Quigley, Carroll (1961), *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (1st ed.). New York: Macmillan Publishing Company. [In Persian].
- Raleigh, Walter (1614), *The History of the World*, Publisher Walter Burre, (Original from the Complutense University of Madrid, 2011) [In Persian].
- Rear, Dave (2012), *A Less Boring History of the World*, Random House. [In Persian].
- Reeves, Hubert, et al (1998), *Origins: Cosmos, Earth, and Mankind*. New York: Arcade Publishing.
- Reeves, Hubert, et al (1996), *La plus belle histoire du monde Les secrets de nos origins*, Editions du Seuil. [In Persian].
- Reynaert, François (2018), *La grande histoire du monde*, Librairie générale française. [In Persian].
- Richards, James Albert (1924), *The Outline of Knowledge: History of the world*, by A. D. Innes, Publisher: J. A. Richards. [In Persian].
- Roberts J.M (2003), *The New History of the World*, Oxford University Press. [In Persian].
- Roberts, John Morris (2015), *History of the World: An Analytical History of the World from the Beginning to the End of the 20th Century*, Tehran: Behjat. [In Persian].
- S.Bagnall, Roger (1995), *Reading Papyri, Writing Ancient History*, Routledge. [In Persian].
- Sahabi, Yadullah (1992), *Creation of Humans*, Tehran: Publishing Company. [In Persian].
- Schmidt, David (2010), *A Brief History of Liberty*, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication. [In Persian].
- Sharelle Haqq, Shahada (2008), *Stories Of The Prophet In The Holy Quran*, Tughra Books. [In Persian].
- Sharp, Carolyn J.,(Editor) (2016), *The Oxford Handbook of the Prophets*, Oxford University Press. [In Persian].

- Sinnett, Jane (1853), *A child's history of the world; or, Glimpses of the world's history, in familiar letters.* [In Persian].
- Snow, Peter (2019), *Atlas of World History*, Shushtrizadeh, Elham Martegh, Tehran: Sayan. [In Persian].
- Snow, Peter (2019), *Atlas of World History*, Shushtrizadeh, Elham Martegh, Tehran: Sayan. [In Persian].
- Spielvogel, Jackson J (2005), *Glencoe World History*, McGraw-Hill Companies, Inc. et National Geographic Society, Columbus. [In Persian].
- Stanford, Michael (2005), *An introduction to the study of history*, Masoud Sadeghi, Tehran: Organization for Studying and Compiling Humanities Books of Universities (Samt), Center for Research and Development of Humanities, Imam Sadegh University (A.S.), Research Vice-Chancellor. [In Persian].
- Starr, Chester G. (1991), *A History of the Ancient World*, Oxford University Press. [In Persian].
- Stearns, Peter (2009), *Sexuality in World History*(Themes in World History), Routledge. [In Persian].
- Sweet, William (2011), *Philosophy of History*, Today, Yesterday, Tomorrow, Translator: Alizadeh, Rooh Allah, ettela-at e hekmat va falsafe, Fifth Year, Number 5 [In Persian].
- Tattersall, Ian (2008), *The World from Beginnings to 4000 bce*, Oxford University Press. [In Persian].
- Taylor, Philip M (1990), *Munitions of the Mind A history of propaganda from the ancient world to the present era*, Manchester University Press, Manchester and New York. [In Persian].
- the National Academy of Sciences (1999), *Science and Creationism A View from the National Academy of Sciences*, Washington, DC: The National Academies Press. [In Persian].
- Thelle, Rannfrid I, et al(Editors) (2015), *New Perspectives on Old Testament Prophecy and History: Essays in Honour of Hans M. Barstad*, BRILL. [In Persian].
- Toynbee, Arnold Joseph (1387), *summary of the twelve-volume study of the history of civilization*, translated by Mohammad Hossein Aria, Tehran: Amir Kabir. [In Persian].
- Toynbee, Arnold Joseph (2009), *summary of the twelve-volume study of the history of civilization*, translated by Mohammad Hossein Aria, Tehran: Amir Kabir. [In Persian].

- Vahdatinasab, Hamed (in effort) (2013), *The origin of man, co-authors: Abbas Alizadeh, Mehran Gholami, Geoffrey George Andersen Clark; Translators: Alireza Ebrahimi, Aylar Abdullahzadeh, Hossein Sabri, Arezoo Mahmoudi, Mana Jami Al-Ahmadi, Samia Khaksar Moghadam, Mozghan Jaiz, Shadi Ganji, Tehran: Irannagar. [In Persian].*
- Vahdatinasab, Hamed; Johar, Azar (2018), *Neanderthal Man (adapted from Friedman Shering and Stephanie Muller)*, Tehran: Call of History. [In Persian].
- Van Loon, Hendrik Willem (1921), *The Story of Mankind(A Star book)*, New York: Boni and Liveright. [In Persian].
- Wallbank, T.W, et al (1942), *Civilization Past & Present*, London: Scott, Foresman. [In Persian].
- Wells, H. G (1920), *The Outlin e of History: Being a Plain History of Life and Mankind. 2 vols.* London: George Newnes,.
- Wells, H. G (2007), *A Short History of the World*, Cosimo Inc. [In Persian].
- White, Henry (1857), *A History of the World on a New and Systematic Plan: From the Earliest Times to the Treaty of J. B.* London: Smith. [In Persian].
- Wiesner Hanks, Merry E., A (2015), *Concise History of the World*, Cambridge Concise Histories, Cambridge University Press. [In Persian].
- Wood, Bernard,(Editor) (2011), *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Human Evolution*, John Wiley & Sons. [In Persian].
- Yaqoubi, Hossein (2012), *this kind of human became like this: a brief, useful and leafless history of the world*, Tehran: Marwarid. [In Persian].
- Yaqoubi, Hossein, Beshr (2011), *from pitchfork to hot mill, history (civilization from the Stone Age to the end of the 20th century)*, Tehran: Rozeneh. [In Persian].
- Yarofeyev, N.A (1983), *What is history?*, translator: Mohammad Taqizad, Tehran: Javan. [In Persian].
- Yektaei, Majid (1983), *History of Civilization and Culture*, Tehran: Gutenberg. [In Persian].
- Zarinkoob, Abdul Hossein (1992), *Tarikh dar Tazo*, Tehran: Amir Kabir. [In Persian].